

Προοίμιο του «Επιταφίου» του Θουκυδίδη – «Μενέξενος» Πλάτωνα: συγκριτική προσέγγιση

Σε μια συγκριτική προσέγγιση του Προοιμίου του «*Επιταφίου*» του Περικλή στον Θουκυδίδη και του αποσπάσματος από τον «*Μενέξενο*» του Πλάτωνα (234c – 235b) διαφαίνονται ομοιότητες, αλλά και ουσιαστικές διαφορές.

Ομοιότητες διαπιστώνονται στα ακόλουθα :

α) Η εκφώνηση Επιταφίου λόγου αποτελεί πατροπαράδοτο έθιμο (οί μὲν πολλοί ... ἐπαινοῦσι τὸν προσθέντα τῷ νόμῳ τὸν λόγον τόνδε (Θουκ. 2,35 (1) , (οἱ οὕτως καλῶς ἐπαινοῦσιν (Μενέξ. 234c).

β) Εγκώμιο αρμόζει στους νεκρούς των πολέμων (ὡς καλὸν ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων θαπτομένοις ἀγορεύεσθαι αὐτόν (Θουκ.2,35 ,1) , (καί γάρ ταφῆς καλῆς τε καὶ μεγαλοπρεποῦς τυγχάνει (Μενέξ. 234c).

γ) Μια μερίδα του ακροατηρίου είναι δεκτικό προς τον έπαινο των νεκρών, όταν τα λεγόμενα είναι εφικτό να πραγματοποιηθούν και από τους ίδιους (ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσὶ περὶ ἐτέρων λεγόμενοι, ἔς ὅσον ... ἤκουσεν (Θουκ.2,35,2) , αλλά και όταν ο έπαινος απευθύνεται όχι μόνο στους νεκρούς, αλλά και στο ακροατήριο (Μενέξ. 235a).

Οι **διαφορές** επικεντρώνονται στα ακόλουθα:

α) τον Επιτάφιο λόγο ως έθιμο αρμόζον να εκφωνείται προς τιμή των νεκρών

β) το ρόλο του ρήτορα κατά τον έπαινο των πεσόντων

γ) τη σχέση ρήτορα και ακροατηρίου

Συγκεκριμένα:

α) Ο *Επιτάφιος* του Θουκυδίδη, ήδη από το Προοίμιο, αποδίδει την πρέπουσα τιμή στους πρώτους νεκρούς του Πελοποννησιακού πολέμου, τηρώντας σοβαρό και υψηλό ύφος. Ο ρήτορας τονίζει τη δυσκολία του να εκφράσει και να αποδώσει με λόγια την αρετή που επέδειξαν οι τιμώμενοι νεκροί, καθώς «ἐμοὶ μὲν ἄρκοῦν ἂν ἐδόκει ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἔργῳ γενομένων ἔργῳ καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμάς» (2,35,1) προβάλλοντας τον λόγο αδύναμο μπροστά στην έμπρακτη ανδραγαθία των πεσόντων.

Αντίθετα, ο *Μενέξενος* του Πλάτωνα παρωδεί τους Επιταφίους λόγους, στο πλαίσιο της κριτικής που ασκεί ο Πλάτων στη Ρητορική¹, πράγμα που φαίνεται από τον ειρωνικό τόνο που δημιουργεί η χρήση εύγλωπτων αντιθέσεων, όπως «καλὸν εἶναι τό ἐν τῷ πολέμῳ ἀποθνήσκειν», «ταφῆς καλῆς τε καὶ μεγαλοπρεποῦς τυγχάνει, καὶ ἐάν πένης ... ἐπαῖνου ἔτυχεν, καὶ ἐάν φαῦλος» (234c). Εγκώμιο αποδίδεται σε όλους τους πεσόντες ανεξάρτητα από το εν ζωή έργο τους². Επομένως, ο ρήτορας στηρίζεται στο λόγο που στοχεύει στην ευχαρίστηση αδιαφορώντας για τα αληθινά πεπραγμένα των πεσόντων «κάλλιστά πως τοῖς ὀνόμασι ποικίλλοντες». Ειρωνική διάθεση φαίνεται απέναντι τόσο στους ρήτορες που εκφωνούν τους επιταφίους λόγους «ὕπ' ἀνδρῶν σοφῶν, οὐκ εἰκῆ ἐπαινούντων... οἱ καλῶς ἐπαινοῦσιν...καὶ τὰ προσόντα καὶ τὰ μὴ περὶ ἐκάστου λέγοντες», όσο και στους ακροατές που είναι άπαντες ευχαριστημένοι, αφού όλοι τιμώνται και εκθειάζονται, η πόλη, οι πρόγονοι, οι ζώντες «...τήν πόλιν ἐγκωμιάζοντες ...καὶ τοῦς προγόνους ἡμῶν...καὶ ἡμᾶς τοῦς ἔτι ζῶντας ἐπαινοῦντες».

β) Ο Περικλέους *Επιτάφιος* επιδιώκει την απόδοση της αληθείας για την προσφορά των νεκρών στην πατρίδα και επομένως στοχεύει στο «μετρίως εἰπεῖν», δηλαδή θα πρέπει ο ρήτορας να αναφερθεί σε ό,τι χρειάζεται, σε ό,τι ανταποκρίνεται στα γεγονότα, σε μια αντικειμενική παρουσίαση. Αντίθετα, ο πλατωνικός *Μενέξενος* ειρωνεύεται τον στόχο της ρητορικής, που αποσκοπεί στην ευχαρίστηση της ψυχῆς του ακροατή («γοητεύουσιν ἡμῶν τὰς ψυχάς»), αδιαφορώντας για την αλήθεια, μνημονεύοντας υπαρκτά και ανύπαρκτα καλά για τους νεκρούς, ακόμα και αν κάποιος δεν αξίζει τίποτα.

¹ D. Engels, Irony and Plato's Menexenus , AC 81 (2012), 13-30

² Yoshitake (2010) 362-363

γ) Στον *Ἐπιτάφιο* του Περικλή το ακροατήριο χωρίζεται σε κατηγορίες ανάλογα με τις προσδοκίες της καθεμιάς, «ὄ τε γάρ ξυνειδώς καί εὔνους ἀκροατής - ὄ τε ἄπειρος». Και εδώ πάλι ο ρήτορας αντιλαμβάνεται τη δυσκολία να ικανοποιήσει με το λόγο του όλους τους ακροατές. Στον *Μενέξενο* όλοι οι ακροατές μένουν ευχαριστημένοι, αφού ο λόγος είναι επαινετικός και για τους ίδιους. Μάλιστα ο Σωκράτης με μια ειρωνική υπερβολή δηλώνει ότι (235a) «γενναίως πάνυ διατίθεμαι ἐπαινούμενος ὑπ’ αὐτῶν (235a), ... (235b) ἡγούμενος ἐν τῷ παραχρῆμα μείζων καί γενναιότερος καί καλλίων γενονέναι».

Διδακτική πράξη – υιοθέτηση ρόλων

Περικλής : Η πόλη μας με επιφόρτισε με το καθήκον και την τιμή της εκφώνησης του επιταφίου λόγου προς τιμήν των πρώτων νεκρών. Θα μπορούσα να ακολουθήσω την ομηρική παράδοση, τον ιδεώδη συνδυασμό έργων και λόγων «μύθων τε ρητήρ ἔργων δέ πρηκτῆρ», αλλά θεωρώ ότι η με πράξεις αποδειχθείσα αρετή των πεσόντων, μόνο έμπρακτα μπορεί να τιμηθεί από την πόλη. Παρόλα αυτά, σεβόμενος το πατροπαράδοτο έθιμο, τιμώντας αυτόν που το προσέθεσε στην τελετή της ταφής, αναλαμβάνω το βαρύ φορτίο να μιλήσω με λόγο έναντι σε πράξεις, να ικανοποιήσω ένα ετερόκλητο ακροατήριο και κυρίως να πείσω για την αλήθεια των λόγων μου, για την αξία και την ανδραγαθία των νεκρών.

Ο λόγος μου, γνωρίζω, μειονεκτεί μπροστά σε τρεις βασάνους : την προσδοκία, το φθόνο και την άγνοια. Όσοι ακροατές γνωρίζουν και είναι ευνοϊκοί βρίσκουν τον λόγο μου κατώτερο των προσδοκιών τους. Όσοι αγνοούν τα γεγονότα τον θεωρούν ανώτερο των προσδοκιών τους, υπερβολικό, από φθόνο συνήθως. Θα ήθελα να μιλήσω με μέτρο, τέτοιο που να ικανοποιηθούν οι ψυχές των ακροατών, όχι όμως, επειδή θα κολακευθούν, αλλά επειδή θα πεισθούν για την αλήθειά του. Ο αληθινός ρητορικός λόγος στηρίζεται στη λογική και προϋποθέτει τη γνώση⁴. Κάθε άλλο τι παραπέμπει σε δημαγωγία και όχι σε ρητορική.

Σωκράτης : Είναι προφανής, ελπίζω, η προσπάθειά μου να καταδείξω με τον παραπάνω λόγο την αδυναμία της ρητορικής να θεωρηθεί επιστήμη, αλλά και τέχνη. Μιλώντας στον Μενέξενο άλλοτε με λεπτή κι άλλοτε με έντονη ειρωνεία επιδιώκω να αντιδιαστέλω απέναντι στη ρητορική, που στηρίζεται στο εϊκόσ, δηλαδή το πιθανό, τη φιλοσοφία, που ως υπέρτατη επιστήμη αναζητά μια απόλυτη και αχρονική αλήθεια. Η τιμή προς τους νεκρούς των πολέμων δεν αφορά τη διάθεση τέρψης του ακροατηρίου από την πλευρά του ομιλητή, δεν θα πρέπει να στηρίζεται σε ανακρίβειες και αναληθή σχόλια, αλλά στην αλήθεια για τα έργα τους, ώστε να είναι ο έπαινος ουσιαστικός και παιδευτικός για το ακροατήριο. Πώς, λοιπόν, να κατατάξουμε σε επιστήμη τη ρητορική; Αυτή δεν στηρίζεται σε αληθινές βάσεις, είναι απλώς πειθούς δημιουργός, χωρίς να λαμβάνει υπόψη το δίκαιο και το άδικο³, τον αληθή και ψευδή λόγο.

Επομένως, δεν μπορεί να θεωρηθεί τέχνη του λόγου η ομιλία που δεν αναζητά την αλήθεια. Πρόκειται για μια απλή εμπειρία, που επιδιώκει την επιδοκιμασία και την ευχαρίστηση του πλήθους. Ο ρήτορας το επιτυγχάνει μέσω της κολακείας. Οι πάντες γίνονται αντικείμενο κολακείας. Το ακούσατε ήδη, η πόλη, οι πεσόντες, οι πρόγονοι κι εμείς ακόμα οι ζωντανοί. Η κολακεία δεν κάνει διακρίσεις. Αποτελεί είδωλο των αληθινών τεχνών, κι όχι τέχνη. Η ψυχή των ακροατών πρόσκαιρα ικανοποιείται, δεν προάγεται η ψυχαγωγία, δηλαδή δεν άγεται η ψυχή προς τον δρόμο της αληθείας και του μέτρου. Ο ρήτορας, θα τολμήσω να πω, πως εμπαίζει ή παίζει με τις ψυχές των ακροατών, αφού σκόπιμα σε άξιους και μη απονεύει έπαινο. Ο αληθινός ρήτορας δεν θα πρέπει να αποσκοπεί στο πιο ευχάριστο για το ακροατήριό του, αλλά στο πιο ωφέλιμο.

³ Πρβλ. Nightingale (1995) 50-51.

⁴ Erler, 2007, 503